

HRVATSKA U PRVIM GODINAMA NAKON „VELIKOG RATA“ U OČIMA MILANA ROJCA

U radu je skrenuta pozornost na dva rada intelektualca i političara naglašene jugoslavenske orijentacije - Milana Rojca, u kojima je on nedugo po stvaranju prve jugoslavenske države stanje u Hrvatskoj i položaj hrvatskoga naroda izvrgnuo žestokoj kritici. Riječ je o radu „Prilike u Hrvatskoj“ iz 1921. godine te knjižici „Za bolju budućnost naše Kraljevine“ iz 1922. godine, u kojima je Rojc progovorio o različitim aspektima neravnopravnosti u novoj državi, ali i o represiji i brojnim zločinima počinjenim nad Hrvatima. Na te radove ne treba gledati tek kao na radove dobro informiranog suvremenika o procesima i događajima koji su se odvijali pred njegovim očima, nego kao na vrijedne povijesne izvore o razdoblju koje je u njima obrađeno.

O SVRSI I RAZLOGU NASTANKA RADA „PRILIKE U HRVATSKOJ“ I KNJIŽICE ZA BOLJU BUDUĆNOST NAŠE KRALJEVINE

Dugačak je niz historiografskih i publicističkih studija, monografija i članaka objavljenih u posljednjih devet desetljeća, u kojima je opširno i detaljno progovoreno o položaju hrvatskih zemalja i hrvatskoga naroda u desetljeću nakon „Velikog rata“, pa je teško napisati kratku sintezu koja ne bi bila puko ponavljanje onoga o čemu su naveliko pisale generacije povjesničara i publicista.¹ Svrhovitije

¹ Među brojnim radovima svakako se ističu opširna sinteza Franje TUĐMANA, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, Knjiga prva 1918.-1928., Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., te znatno sažetija i preglednija sinteza Hrvoja MATKOVIĆA, *Povijest Jugoslavije: Hrvatski pogled*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 1998. Nezaobilazna je i knjiga Ive BANCA, *National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Cornell University Press, 1984., koja je dostupna i u više izdanja u prijevodu na hrvatski jezik. Od novijih radova hrvatske historiografije svakako treba izdvojiti monografiju Hrvoja ČAPE, *Kraljevina čuvara: Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918.-1941.)*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015. Treba izdvojiti

je zbog toga upozoriti na onodobne izvore o životu hrvatskoga naroda i hrvatskih zemalja u prvoj jugoslavenskoj državi, pri čemu se svakako izdvajaju dva rada Milana Rojca, intelektualca i političara naglašene jugoslavenske orijentacije.² Riječ je o njegovim „Prilikama u Hrvatskoj“, koje je objavio u časopisu *Nova Evropa* 1921. godine, te o knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine* iz sljedeće 1922. godine.³ Rojč je te radove pisao ne samo iz vizure dobronamjernoga, ali i zabrinutog hrvatskog Jugoslavena koji želi uspjeh projektu nove jugoslavenske države, nego i osobe koja je do tada bila u vrhu vlasti u tadašnjoj pokrajini Hrvatskoj i Slavoniji

i zbirku dokumenata istog autora, koji je priredio američke diplomatske dokumente i objavio ih u knjizi pod naslovom *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018.

² Dosad najcjelovitiji objavljeni rad o Rojcu jest onaj Željka KARAULE pod naslovom „Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)“, *Cris*, XIII/2011, br. 1, 319.-337. Objavljeno je i nekoliko kraćih životopisa, primjerice onaj u *Hrvatskoj enciklopediji*, mrežno izdanje dostupno na <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53239>, pristupljeno 10. siječnja 2019., te u *Ko je ko u Jugoslaviji*, 2. izdanje (latinicom), Izdanje „Jugoslovenskog godišnjaka“ (Beograd) i „Nove Evrope“ (Zagreb), Beograd-Zagreb, 1928., 130.

³ Rad „Prilike u Hrvatskoj“ objavljen je u časopisu *Nova Evropa*, II/1921., br. 2, 46.-71. Ta je rasprava objavljena na ćirilici, što je bila uobičajena praksa u tom zagrebačkom časopisu koji je okupljao oko sebe prvenstveno intelektualce izrazite jugoslavenske orijentacije poput Rojca. U godišnjem izvješću britanskoga poslanstva u Beogradu za godinu 1921. navedeno je kako su neki podatci o financijama u njemu preuzeti iz Rojčova članka, očito onog pod naslovom „Prilike u Hrvatskoj“, a on je opisan kao donedavni član „Pribećevićevog krila Demokratske stranke, i čije bi svedočenje u tom pitanju trebalo da bude izvan svake sumnje.“ Navod prema zbirci dokumenata Živka AVRAMOVSKOG, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, Knjiga prva (1921-1930), Arhiv Jugoslavije i Globus, Beograd i Zagreb, 1986., 46. Rad „Prilike u Hrvatskoj“ je zapravo skraćena inačica studije koju je 7. ožujka 1921. poslao predsjedniku Demokratskog kluba u Ustavotvornoj skupštini Kraljevstva SHS i tadašnjem ministru financija. Nastala je na temelju razgovora s predsjednikom Demokratskog kluba, s kojim je razgovarao o potrebi „ozdravljenja prilika“ u zemlji, pa mu je ovaj napomenuo da bi „dobro bilo, kad bi ja njemu to sve napisao, pa onda će on laglje u tim stvarima poraditi. Evo taj razgovor dao mi je pobudu, te sam napisao studiju o prilikama u Hrvatskoj (...).

Držeći, da je u demokratskoj državi oko takovih pitanja interesovana i javnost, što vise, da treba i njene potpore ono nastojanje pojedinaca, koji se toga najpripravnije prihvatiše, izdao sam štampom ovu raspravu (u znatno skraćenom obliku) u 'Novoj Evropi' od 1. aprila 1921. pod naslovom 'Prilike u Hrvatskoj'.“ Navod prema knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 21.

Tu je pak knjižicu punog naslova *Za bolju budućnost naše Kraljevine* (*Razvitak prilika u Hrvatskoj*) objavio Rojč u Zagrebu 1922. godine u Nakladi „Slobodne tribune“. Prije toga je njezin sadržaj objavio u nizu članaka u listu *Slobodna tribuna*, u brojevima 164. do 173. iz iste 1922. godine. Sadržaj tih članaka izvrnut je kritici u dva članka istoga naslova „Članci g. Rojca“, koji su objavljeni u zagrebačkom dnevniku *Riječ* 5. i 6. svibnja 1922. Na to je Rojč odgovorio (očito u *Slobodnoj tribuni*) 7. svibnja iste godine. Kritiku i svoj odgovor objavio je kao prilog knjižice *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, kritiku na stranicama 39.-44., i odgovor na stranicama 44.-52. Dnevnik *Riječ* izlazio je u nakladi novinsko-grafičkog konzorcija Jugoslovenska štampa d. d. (ili Jugoštampa), pri čemu je smatran glasilom Demokratske stranke.

te je bio dobro informiran o onome što se događalo upravo na tome području.⁴ On je postojeće stanje izvrnuo bespoštednoj kritici, pri čemu se ograničio upravo na područje tadašnje Hrvatske i Slavonije. Zbog toga u njegovim zapisima nema riječi o stanju na Jadranu, koji je još nedugo prije toga proživljavao teške trenutke talijanske okupacije velikoga dijela obale i zaleđa.⁵

⁴ On je u razdoblju od 1917. godine, kada ga je na to mjesto postavila tadašnja Hrvatsko-srpska koalicija, bio na mjestu odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu tadašnje Kraljevske zemaljske dalmatinsko-hrvatsko-slavonske vlade. Slom Austro-Ugarske Monarhije, odnosno kasnije ujedinjenje 1. prosinca 1918. ga je „zateklo na mjestu odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu, i istina je, da sam poslije ujedinjenja bio povjerenikom za prosvjetu i vjere do konca g. 1919. (...) Istina je, da sam bio podbanom kroz četiri mjeseca g. 1920. (...) Ali zato, što sam ja bio poslovima ovih mojih djelokruga zabavljen u Zagrebu, ne može me nitko živ i pravedan učiniti odgovornim za pogreške, koje su se javljale i u državnoj politici i u svim granama centralne državne uprave, (...). Kao povjerenik za prosvjetu i vjere i kao podban zabavljen sam bio samo obilatim poslovima ovih djelokruga. Kada sam otstupio sa mjesta podbana i stupio u političku djelatnost, ja sam - opazivši u čemu je stvar - odmah počeo intervenirati u Beogradu kod onih političara, do kojih je bila mogućnost popraviti naše prilike.“ Navod prema Rojcovu „Odgovoru kritičaru 'Riječi'“ od 7. svibnja 1922., koji je objavio u sklopu knjižice *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 46. Rojc je bio i član Ustavotvorne skupštine Kraljevstva SHS, u kojoj je djelovao kao član Demokratske stranke Ljube Davidovića i tadašnjeg ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribičevića, odnosno bio je član Demokratskog kluba. O Rojcovu djelovanju od sloma Monarhije do 1921. godine usp. spomenuti rad Ž. KARAULE „Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)“, 328.-329., koji na stranici 329. ističe kako je ovaj bio „karakterističan pripadnik hrvatske inteligencije početkom 20. stoljeća koji je jugoslavenstvo, nastalo iz straha od premoćnih i agresivnih susjeda i potencirano osjećajem vlastite nacionalne slabosti, na temelju vlastitog iskustva vidio kao koncepciju rješenja hrvatskoga nacionalnoga i državnog problema. U početku je bio jedan od radikalnijih ljudi toga stava. Usprkos tomu, s vremenom je počeo shvaćati probleme do kojih je dolazilo u Hrvatskoj provedbom krute centralističke politike iz Beograda i pokazao je da se ne slaže s takvim postupcima režima. (...) Sve je to ukazivalo na njegova u suštini demokratska stremjenja i dovelo do napuštanja stranke, premda je u pismu Davidoviću formalno napisao da napušta parlamentarni klub demokrata zbog toga što su demokrati pristali na to da se nova država ne zove Jugoslavija.“

⁵ Hrvatska je historiografija toj važnoj problematici posvetila razmjerno malo pozornosti, a u središtu pozornosti objavljenih radova uglavnom su diplomatska nastojanja jugoslavenskih vlasti predvođenih tadašnjim ministrom vanjskih poslova Kraljevstva SHS Antom Trumbićem da riješe jadransko pitanje diplomatskim putem i dogovorom, što je potkraj 1920. godine naposljetku rezultiralo sklapanjem Rapallskog ugovora. Više pozornosti stanju na područjima koja su okupirali Talijani u svojim je radovima posvetio srbijanski povjesničar Dragoljub R. ŽIVOJINOVIĆ, koji ih je objavio u zbirci pod naslovom „*La Dalmazia o morte*“: *Italijanska okupacija jugoslovenskih zemalja (1918-1923)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

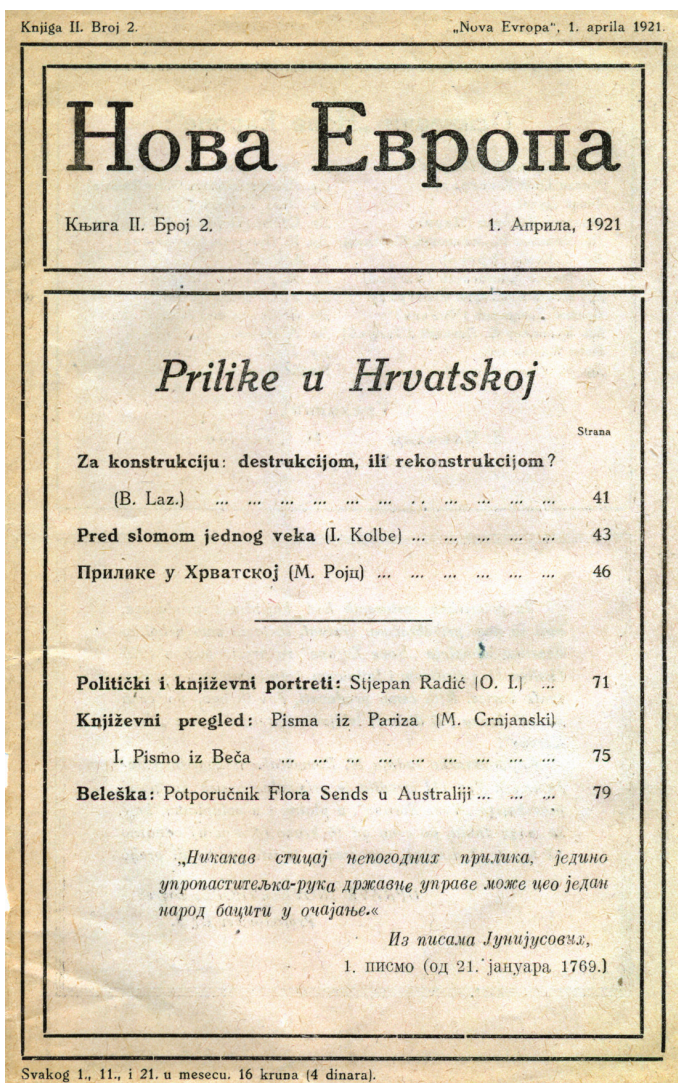
Slika 1. Milan Rojc

Podređenost hrvatskoga naroda u sklopu nove države, kakva je prema Rojcovu opisu došla do izražaja već na samom početku života Kraljevstva/Kraljevine SHS, nije se značajnije izmijenila do kraja toga razdoblja. To je osobito došlo do izražaja u tragičnim događajima iz godine 1928. i 1929. godine, odnosno atentatu u Narodnoj skupštini te uvođenju diktature kralja Aleksandra 6. siječnja 1929. godine.

Dva Rojcova rada nisu nepoznata, koristili su ih povjesničari i publicisti, ali smatram da ih je, njihovu sadržaju unatoč, historiografija zanemarila.⁶ Ti su zapisi mnogo više od zapažanja dobro informiranog suvremenika događaja, pa ih smatram važnim povijesnim izvorima o procesima koji su obilježili razdoblje o kojemu je u njima pisano, odnosno početne godine postojanja prve jugoslavenske države. Brojni su primjeri i događaji o kojima je Rojc pisao u tim radovima, pri čemu nije zaobišao niti nepovoljnu gospodarsku politiku niti državnu represiju i zločine počinjene nad hrvatskim stanovništvom. Njegovi radovi obuhvaćaju nekoliko desetaka stranica i dostupni su današnjim istraživačima i svima onima koje zanimaju tadašnje prilike u Hrvatskoj. Zbog toga, ali prvenstveno zbog svr-

⁶ U tom se smislu odveć ne razlikuje ni Željko KARAULA, „Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)“, koji ta dva rada spominje na stranicama 329.-330. Opisavši ukratko sadržaj knjižice iz 1922. godine na stranici 330., istaknuo je Karaula kako je unatoč „svim navodima, Rojc (...) bio privržen novoj jugoslavenskoj državi, ali se oštro suprotstavljao vladavini sile i zalagao za pravna načela, kakva je nekada, prema njegovim riječima, i 'omražena' Austro-Ugarska poštovala.“

he ovoga rada i njegove ograničenosti, u nastavku su izneseni tek poneki događaji i procesi o kojima je Rojc pisao. Pritom sam posebnu pozornost posvetio represiji koja je zavlдала nedugo po nastanku prve jugoslavenske države, koja već u proljeće 1919. nije ostala skrivena inozemnim promatračima koji su neposredno pratili tadašnje stanje u Hrvatskoj.

Slika 2. Naslovnica časopisa *Nova Evropa* u kojemu je objavljen Rojcov rad „Prilike u Hrvatskoj“

Slika 3. Naslovnica knjižice *Za bolju budućnost Kraljevine*

UZROCI NEPRILIKA U „NAŠOJ KRALJEVINI“

Pisanju „Prilika u Hrvatskoj“ Rojc je prišao nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. studenoga 1920. godine, „koji u Hrvatskoj (...) donesoše za neupućene jedno iznenađenje. Četrdeset devet mandata, uslijed glasovanja od 240.000 izbornika, malo ne samih seljaka, pripalo je hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci, koja ne traži republikanski oblik za našu ujedinjenu državu, nego traži da se stvori plemenska hrvatska seljačka republika, koja bi s ostalim narodom naše kraljevine bila u uskoj prijateljskoj vezi, ne ulazeći u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovaj tako odlučno i jednodušno očitovani otklon jedinstvene države sa Srbima nije samo domoljube iznenadio nego je po cijeloj zemlji duboko zabrinuo političare i ostale otačbenike.“⁷ Zbog toga je Rojc, i sam zabrinut za sudbinu „naše kraljevine“ kojoj je želio „bolju budućnost“, želio istražiti uzroke uspjeha Radićeve stranke kojoj do tada nije pridavao neko veće značenje i pozornost.⁸

I u knjizi iz 1922. godine postavio si je Rojc zadatak s ciljem ispitivanja uzroka tadašnjega stanja, pri čemu je istaknuo kako nije toliko važno tko je za što kriv, već da „treba pitati i istraživati ‘što je krivo?’. Ovom radnjom stavio sam si zadatak, da sve poznate mi činjenice, koje mogu da utječu na rješenje pitanja, omjerim jednu o drugu i tako doprinesem k tome, kako bi se došlo do spoznanja onih uzroka koji nam toliko smetaju konsolidovanju s države“.⁹

Zapravo je već na početku „Prilika u Hrvatskoj“ i bez spominjanja toga pojma sam posredno priznao kako u temelju toga stanja stoji (srbijanski) centralizam.¹⁰ On je naime spomenuo „jednu glavnu okolnost, koja mi se tečajem moje radnje ističe kao mati svih uzroka, a to je okolnost ta, što su se nakon ujedinjenja

⁷ M. ROJC, „Prilike u Hrvatskoj“, 46.

⁸ Navodi u rečenici prema naslovu spomenute njegove knjige iz 1922. godine. O Rojcovu pogledu na Radićevu stranku i nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu usp. izvješće američkoga konzula u Zagrebu Alfreda Thomsona poslaniku Henryju Percivalu Dodgeu u Beogradu od 18. prosinca 1920., koje je kao dokument 20 objavljeno u H. ČAPO (prir.), *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, 111. Svakako i pod njegovim utjecajem je još u prosincu 1919. godine djelatnik Američke uprave za pomoć (American Relief Administration – ARA) Du Bois istaknuo kako (Radićev) „separatistički“ pokret ne treba uzeti ozbiljno, „iako je pod vodstvom Radića, sada u zatvoru, značajno napredovao.“ Usp. Du Boisovo izvješće američkom poslanstvu u Kraljevstvu SHS o „jugoslavenskoj vanjskoj politici kako se vidi iz Hrvatske i Slovenije“ od 29. prosinca 1919. godine, koje je kao dokument 9. objavljen u prethodno navedenoj zbirci dokumenata na stranici 78.

⁹ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 1.

¹⁰ Godine 1922. u knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 38., bio je puno određeniji istaknuvši kako se je htjelo „uzakoniti centralizam protiv raspoloženja pučanstva da spriječimo centrifugalne struje, a baš smo time izazvali separatizam. I to je znak, da centralizam nije danas već za naše prilike.“

ljudi na vladi i upravi našli pred prilikama po zakonima i propisima, po običajima i navikama po svema u pet područja drugačijim, nego li su bile prilike u ranijoj kraljevini Srbiji te su upravljali cijelom zemljom onako, kao da su se svi krajevi kroz stoljeća jednakim smjerom i načinom razvijali, kao da za stoljećima odvojenoga života nije nastalo raznoliko shvaćanje, raznolike prilike, raznoliko zakonodavstvo, raznoliki običaji i raznolike navike.¹¹ Iz toga je u nastavku izvuкао zaključak kako su uz svu „dobru volju i bez zle namjere sa strane političara i državnika potekle mnoge naredbe, koje su u ovim krajevima (u Hrvatskoj i Slavoniji) vrlo zlo (hrđavo) djelovale.“ Nije pritom spomenuo djelovanje tadašnjeg ministra unutarnjih poslova i svojega donedavnoga stranačkoga sumišljenika iz Demokratske stranke Svetozara Pribićevića, koji je još od prvih dana nakon ujedinjenja bio istaknuti zagovornik svekolike centralizacije, koju je provodio politikom čvrste ruke.¹²

VOJNA I ORUŽNIČKA REPRESIJA U HRVATSKOJ

Pa ipak je u prvim danima i mjesecima postojanja nove države u hrvatskoj javnosti kao ona koja je provodila represiju ostala zapamćena dotadašnja srpska vojska, tada već formalno vojska Kraljevstva SHS. Nije zbog toga neobično što je i sam Rojc znatan dio svojih dvaju radova posvetio upravo represiji novih vlasti, posebice ponašanju vojske koja se je u Hrvatskoj ponašala kao okupacijska sila. Rojc je naime istaknuo kako u „državi široki slojevi pučanstva a naročito seljaš-

¹¹ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 1.

¹² Iako su naime, kako je to istaknuo Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 88., u tome sudjelovale „i postrojbe srpske vojske, ipak je to ponajprije bila akcija ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribićevića, koji je smišljeno radio na centralizaciji države.“ Nema dvojbe da je za stanje u Kraljevstvu SHS dobrim dijelom bila odgovorna tadašnja Pribićevićeva Demokratska stranka kao jedan od stupova vlasti, no Rojc je unatoč svim kritikama na račun toga stanja tu stranku i njezine vodeće ljude izbjegavao izravno prozvati za ono što se je događalo. Iako je u doba kada je pisao „Prilike u Hrvatskoj“ bio već stvarno na izlazu iz te stranke, ipak je on u većem dijelu razdoblja o kojemu je pisao bio njezin član pa u toj činjenici treba tražiti izostanak izravnih kritika na njezin račun. Znakovit je u tom smislu odlomak sa stranice 48.-49. „Prilika u Hrvatskoj“, u kojemu je spomenuo one političke skupine koje podržavaju „ideju jedinstvene kraljevine, s više ili manje iskrenosti i uvjerenja, stranka radikalna i demokratska. Radikalna stranka imade ovdje (u Slavoniji) svojih organa koji su, radeći na svoj način (šovinističkim isticanjem Velikog Srpstva) razdraživali Hrvate, i gonili ih da se i oni za ustuk plemenski orijentiraju. Demokratska stranka i njezina štampa imala je, prema svima njima, težak položaj, koji su u mnogome još pogoršale krupne omaške učinjene na upravi države, (...), a koje i sama u interesu države i morala, treba da kritikuje i pobija. Držim da bi ona bila postigla većih uspjeha da je bila iskrenija prema događajima koji su uznemiravali javnost.“ Pritom Rojc nije istaknuo činjenicu da su spomenute „omaške“ počinili i istaknuti pripadnici Demokratske stranke, posebice spomenuti Pribićević kao ministar unutarnjih poslova i osoba koja je imala jak utjecaj na tisak pod utjecajem te stranke, posebice onaj u Zagrebu.

tva najprije dolaze u doticaj sa dvije grane njezine uprave, sa financijskim i sa vojničkim oblastima i njihovim naredbama, jer državne finansije crpu iz naroda materijalna sredstva, a vojska treba da joj obnavlja i organizuje fizičnu snagu."¹³ Rojc ističe da nedugo nakon što je ta vojska u Hrvatskoj i Slavoniji dočekanana s „oduševljenjem“, „počeše se pronositi glasovi, da vojska u Slavoniji udara batine i seljacima i inteligentnim ljudima nestavljajući ih pred sud, da silom skida hrvatsko-srpske natpise i table pisane latinicom, da spaljuje umjetničke slike, da skida i zatvara načelnike, i uopće da počinja razne surovosti. Iz Bjelovara javiše, da je u tamošnjem puku zavedena kao disciplinarna kazna batinanje, mjera za koju se kod nas već 50 godina nije znalo. (...). Zato se uslijed onakih glasina uvlačilo u duše sve veće osjećanje neke tjeskobe i neizvjesne nevoljkosti; pa kad su se slični teški izgredi počeli odista događati i u Zagrebu, i po svojoj ostaloj zemlji, poprimilo je to oblik općega neraspoloženja i velike zabrinutosti. U Zagrebu se je stalo govoriti, da vojska smatra našu domovinu zaposjednutim krajevima a sebe gospodarom u zemlji. Sporovi i sukobi koji su se dešavali između građanskih i vojnih oblasti i lica, bivali su sve češći. Naskoro je govorkanje dobilo temelja i u službenom proglasu vojske. U naredbi vojnog zapovjedništva od 28. aprila 1919. (br. 12708. S. D.) stoje ove riječi: 'Na cjelokupnoj teritoriji, koju je posjela naša vojska i danas je drži', (...). Ova je naredba objavljena u 'Narodnim Novinama', te tako je službeno proglašeno, da su ovo po vojsci posjednuti i po vojsci držani krajevi, (...).“

O takvom ponašanju vojske je u proljeće 1919. godine izvijestio američki poručnik LeRoy King. Boraveći u travnju te godine u Zagrebu, povremeno je slušao o „militarizmu“ vojske, i to „srpske vojske“ kako ju je dosljedno nazivao: „Srbi su netaktični i teške ruke; i bojim se nepotrebno brutalni. (...) Osobno ne čujem mnogo kritika Srba, ali u zraku često osjećam tihu odbojnost prema njihovoj vojsci. Možda inteligentniji Hrvati shvaćaju da moraju progutati svoju odbojnost te da se ostali boje izraziti je. U svakom slučaju Francuzi se često otvoreno kritiziraju; Srbi gotovo nikad“.¹⁴ I godišnje izvješće britanskoga poslanstva u Beogradu za godinu 1921. navodi kako je „srpska vojska“ „od početka smatrala Hrvatsku (za

¹³ M. ROJC, „Prilike u Hrvatskoj“, 49.

¹⁴ Navod prema odlomku pod naslovom „Dislike of the Serbian Army“ u izvješću koje je u predmetu opće stanje (General Situation) poručnik LeRoy King 11. travnja 1919. uputio iz Zagreba profesoru Archibald C. Coolidgeu, a objavio ga je Jere JAREB, „LeRoy King's Reports from Croatia March to May 1919“, *Journal of Croatian Studies*, 1/1960., 151. King je bio član Coolidgeova povjerenstva, koje je u Beč uputilo Američko povjerenstvo za pregovore o miru kako bi doznalo kakvo je stanje na području netom propale Austro-Ugarske Monarhije. To je i bio razlog Kingova boravka u Hrvatskoj, ali i u nekim drugim krajevima netom stvorenoga Kraljevstva SHS od ožujka do svibnja 1919. godine. Tijekom toga boravka nastojao je što bolje upoznati prilike u Hrvatskoj, pa je bio vrlo kritičan i prema Hrvatima i njihovoj društvenoj i političkoj eliti.

razliku od Slovenije) kao okupiranu neprijateljsku zemlju i dozvoljavala i šibanje (što čak ni Mađari nisu nikad radili), uvodila vanredno stanje, zahvaćala u civilnu upravu, kažnjavala za kršenje propisa koji nikad nisu bili objavljeni, i koristila ćirilčko pismo, koje je bilo nerazumljivo većini seljačkog stanovništva, kao što je bio i mađarski".¹⁵

Nametanje ćirilice kao pisma koje je bilo nerazumljivo Hrvatima, posebice hrvatskom seljaštvu, istaknuo je i Rojc.¹⁶ Pa ipak, prije toga treba upozoriti na njegovu znakovitu opasku o tome da „naše vrhovne vojne vlasti nisu s dovoljno razumijevanja i takta postavljale svoje organe po Hrvatskoj, jer u Slovenačkoj, na primjer, vojska nije davala povoda tužbama i nezadovoljstvu među narodom, iako su ondašnje prilike veoma slične, u ovom pogledu, prilikama u Hrvatskoj, Od komandanata i njihovih pomoćnika zavisi u mnogome, kako će se primjenjivati zakon koji je narodu još nepoznat i stran; u Hrvatskoj se, kako po svemu izgleda, vojna vlast bezobzirno držala protegnutoga srbijanskog zakona o ustroju vojske, nevedeći računa o tome kakav će utisak izvesti na narod i seljaka, i kakove će posljedice nastati otud po zemlju kao cjelinu.“¹⁷ Rojc se nije potrudio objasniti odakle različito postupanje vojske u Hrvatskoj i u Sloveniji, no zaključio je kako je primjena srbijanskoga vojnog zakona na hrvatske zemlje („naše krajeve“) počela „stvarati sve veću zabrinutost, i učinilo je da je popustilo oduševljenje kojim je narod primio bio vojsku i ujedinjenje. Narod je naskoro opazio, da je u svim krajevima Hrvatske izložen progonima i batinanju, bez kazne za one koji su to učinili. U Zagrebu, i po ostalim gradovima Hrvatske, učestaše izgredi vojničkih lica, unižavani su i zlostavljani građani i građanke, lovilo se po tuđim lovištima, napastovalo se ovlaštene vlasnike lovišta, dešavali se krvavi izgredi

¹⁵ Navod prema točki 121. godišnjeg izvješća britanskog poslanstva u Beogradu za godinu 1921. kako je objavljena u zbirci dokumenata Ž. AVRAMOVSKEG, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, Knjiga prva, 45.-46.

¹⁶ O tome je razmjerno detaljno pisao u oba svoja rada. U „Prilikama u Hrvatskoj“ na stranicama 67.-69., a u knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine* na stranici 13., gdje je istaknuo kako je ćirilica „unatoč izrečne ravnopravnosti sa latinicom, putem čina (via facti) uvedena kao državno pismo, što više ona se silovitim nasrtajem pojedinaca nameće i privatnom saobraćaju.“ Na stranici 68. „Prilika u Hrvatskoj“ istaknuo je Rojc kako su prilike do sloma Austro-Ugarske učinile, „da su našem seljaštvu, i široj inteligenciji, ćirilskim pismenima napisani natpisi ili štampane tiskanice tuđe, nečitljive i nerazumljive. Međutim je, neposredno poslije ujedinjenja, na tiskanicama nekih nadležava ćirilica zauzela ono mjesto što ga je do prevrata držao mađarski jezik, širokim slojevima, naročito seljaku, jedno je kao i drugo nedokučivo. Mađarski je natpis još i umio da pročita, iako ga nije razumio. Ćirilski natpis ne umije ni da pročita, U tome dakle, što je ćirilski natpis zauzeo mjesto mađarskoga natpisa, ne može odista naš svijet da opazi i osjeti pobjedu narodne misli. Jer mu je ona, zasada, strana; za sada još, ćirilica se opet uči u našim školama, te će mlađim generacijama biti poznata kao slovensko, kao njihovo pismo.“ Povijest nije dala za pravo Rojcovim nadama u tome smislu da bi hrvatskoj mladeži i Hrvatima općenito ćirilica postala „njihovo pismo“.

¹⁷ M. ROJC, „Prilike u Hrvatskoj“, 60.

po selima i po gradovima, izazivali se sukobi sa građanskim licima i oblastima, uzimale se tuđe stvari i silom i potajice, i t. d. i t. d. i t. d. a da ni na jednu prijavu učinjenu po oštećenima i građanskim oblastima nadležnim vlastima ove nisu odgovorile, (...)“.¹⁸

Zlodjela nije činila samo vojska, nego su se u tome isticali i oružnici, o čemu je Rojc također pisao, pa i o stradanju sela Novoselec, tada u okolici Zagreba, 16. rujna 1920. godine.¹⁹ Nešto prije toga u zasjedi je kraj toga istoga sela ubijen jedan oružnik, pa je skupina oružnika upućena u selo kako bi istražila što se dogodilo. Tako je toga dana „pred svojom klijeti (vinogradarska kućica) Novoselcima, ubijen (...) 79-godišnji starac, seljak Filip Halić. (...) Kad su oružnici, pod zapovjedi ništvom jednog časnika, pretraživali selo i okoliš za vojnim bjeguncima, naišao je jedan oružnik na toga seljaka koji je bio pred vratima svoje klijeti. Oružnik mu zapovjedi 'Sjedi'. Bilo da Halić te komande nije poznao, bilo što je bio nagluh, on pokorači prema oružniku pitajući: 'Kaj hoćeju gospon?' na što ga ovaj na mjestu ubije. – Nato su jedan oružnik i jedan narednik, u prisustvu (neki kažu po nalogu) zapovjedajućega časnika, zapalili klijet oca jednoga vojnog bjegunca, i još dvije klijeti, kojih vlasnici nijesu bili ni u kakvoj vezi ni sa vojnim bjeguncima, niti sa kakvom drugom krivicom. Klijeti izgoriše sa čitavim uređenjem i vinom do temelja. Selo Novoselci razbjeglo se je u susjedna sela vičući: 'Kaj smo Srbima krivi, da nam pale sela i ubijaju starce!' – Međutim, izgredi oružnika nastavljaju se“.²⁰

VJERSKA NERAVNOPRAVNOST

Nedugo po ujedinjenju neravnopravnost Hrvata u novoj državi došla je do izražaja i u pitanju vjere, pa i u odnosu vlasti prema Katoličkoj Crkvi kao vjer-

¹⁸ Isto, 61. Rojc je u nastavku na stranicama 60.-61. naveo više primjera zlostavljanja, pa i onaj od 13. srpnja 1919. godine, kada je „komandir u kasarni kralja Petra u Zagrebu dao (...) u večer po vojničkoj ophodnji (patroli) uhapsiti i iz njegove gostione u kasarnu dopratiti jednog gostioničara, njegovu ženu i konobaricu. Tu ih je dao izbatinati. Konobarica je od muke povraćala, te su je zato pošteđili, — dobila je samo 5 batina. Ona je prijavila događaj gradskom redarstvu, koje je oslobodilo ostale, nakon što su 24 sata bili u kasarni zatvoreni. Morali su leći u krevet da prebole ozlede. Za povod ovakom postupku ne bismo ni trebali da pitamo, jer povoda ne može da bude koji bi takav surov postupak mogao da opravda. Ipak navodimo povod: gostioničar je, u razgovoru sa svojim gostima, rekao da ovo nije Velika Srbija nego Jugoslavija.“

¹⁹ Rojc u „Prilikama u Hrvatskoj“, 65.-66., kao naziv sela navodi Novoselci. U tadašnjoj zagrebačkoj okolici je jedino selo sličnoga naziva bilo ono pod nazivom Novoselec, i to na području između (Gornje) Dubrave i Sesveta. Spomen u tekstu na stranici 66. kako su oružnici koji su činili zlodjela bili iz oružničke vojarne u Sesvetama tu pretpostavku da je bila riječ o mjestu Novoselec čini sigurnom.

²⁰ M. ROJC, „Prilike u Hrvatskoj“, 65. Rojc u nastavku opisuje i oružničko nasilje u istom selu u prosincu iste godine. Tada su ubili jednog vojnog bjegunca koji je s njima išao prema oružničkoj postaji te bez ikakvog povoda teško ranili mladog čovjeka u dobi od 28 godina.

skoj zajednici kojoj je pripadala izrazita većina hrvatskoga naroda. Nije neobično što je i Rojc upozorio da kada država „traži od katolika, da mora praznikovati na praznike pravoslavne crkve, kad se gone katolička školska djeca, da moraju učestvovati kod obreda pravoslavnih crkvenih svetkovina, kad se vojnici katolici pozivaju na vježbe u vrijeme najvećih katoličkih crkvenih blagdana, kad se u vojarnama (kasarnama) slavi samo pravoslavni Badnjak i Božić itd, onda se time postavlja zlo sjeme u duše, koje ovakovo postupanje ne mogu da osjete drugačije nego kao prevlast druge vjere nad njihovom, te svoju vjeru, a time i sebe podređenom drugoj. Ovo sjeme može da donese vjerske surevljivosti - fanatizam, a konačno i mržnju“.²¹ Rojc je upozorio vlasti na te činjenice te se bojao reakcije na takvo stanje, odnosno pojave katoličkog fanatizma i mržnje prema pravoslavlju, no stanje u smislu ravnopravnosti Crkava nije se popravilo niti kasnije, niti za čitavo vrijeme postojanja prve jugoslavenske države. Nije, stoga, neobično što je američki poslanik u Beogradu, John Dyneley Prince, polovicom 1926. godine zabilježio kako Srbi „čine sve kako bi potaknuli nepravoslavce, osobito katolike, na mijenjanje vjere u srpsku pravoslavnu najčešće nadanjima u političku korist, ali često i prijetnjama“.²²

OD PROGONA HRVATSKOGA IMENA DO NAMETANJA VELIKOSRPSKIH RJEŠENJA

Na udaru vlasti bilo je i samo hrvatsko ime, pa je Rojc upozoravao kako se i nakon donošenja Vidovdanskog ustava „kod nas (...) istinabog nešto promijenilo, ali tako, da mi sada u Hrvatskoj doživljavamo da vlada (po svojoj pokrajinskoj upravi) uvodi bez obzira na ustavne garancije, (član 14.1) progone protiv svega što je obilježeno hrvatskim imenom“.²³

²¹ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše kraljevine*, 26.

²² Navod prema izvješću koje je američki poslanik John Dyneley Prince iz Beograda poslao državnom tajniku u Washington 13. srpnja 1926. godine, dokument objavljen na National Archives Microfilm Publications, Microcopy No. 358, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Yugoslavia 1910-29, Decimal file 860h (nadalje: NAMP, M358), The National Archives, National Archives and Records Service, General Services Administration, Washington, 1961., svitak (Roll) 4, Target 2 – Religion, dokument 860h.00/921. Taj je dokument kao dokument 87. objavio i H. ČAPO (prir.), *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, navod sa stranice 339. Prince je istodobno bio uvjeren kako srpska „nacionalna crkva nije živo duhovno tijelo, već je prije svega propagandističko tijelo za srpske iredentiste.“

Pritom treba istaknuti kako je američki poslanik kao pripadnik američke Episkopalne Crkve u svojim izvješćima znao biti kritičan i prema ponašanju Katoličke Crkve, prvenstveno nuncija u Beogradu Ermenegilda Pellegrinettija (1922.-1937.), no nastojao je što objektivnije gledati na položaj Katoličke Crkve i SPC-a u Kraljevini SHS/Jugoslaviji.

²³ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 25. Spomenuvši na stranici 22. kako u Vidovdanskom ustavu nije prihvaćena ideja Demokratskog kluba u skupštini da ime države bude Jugoslavija,

To je ipak bio tek jedan od aspekata neravnopravnog položaja Hrvata u no-voj državi, pa je i Rojc morao općenito zaključiti kako se jedno „uzakonjuje, a drugo se radi! To je metoda, koja ubija u prvom redu vjeru u sposobnosti i moral državnika, koji tako rade, a u drugom redu poništava vjeru u državu čiji političari dozvoljavaju (a možda i nalažu) takovo kršenje ustava, koje potkapa njezine temelje“.²⁴

Rojcova upozorenja nisu pala na plodno tlo, pa se stanje ni kasnije nije značajnije promijenilo. Nije zbog toga neobično što je i polovicom 1926. godine spomenuti američki poslanik u Beogradu John Dyneley Prince tvrdio kako „čisti srpski element stalno traži dominaciju nad druga dva navodno jednakopravna člana nove države. Ta nesretna tendencija je očita svakom nepristranom promatraču nastanjenom u Beogradu, gdje se izraz 'Velika Srbija' konstantno pridaje cijelom

nego su zadržana tri „plemenska“ imena, zaustavljen je „pokret ujedinjenja napomenutih ustanova [„kulturnih društva, humanih ustanova i sportskih udruženja“, kako je Rojc naveo u prethodnom odlomku, nap. M. J.] pod imenom jugoslovenskim, i počela se javljati čisto hrvatska, i čisto srpska društva. Što više počese se i raspadati već obrazovana jugoslovenska udruženja i savezi, te iz njih izlaze članovi, koji se udružuju u čisto hrvatska društva.“ Vidovdanski ustav je ustav dakle priznao „plemenska“ imena pa je, kako je to Rojc istaknuo na istom mjestu, posve „neumjesno, što u Hrvatskoj i Slavoniji vlasti kušaju da takovo izlučivanje i stvaranje hrvatskih društva spriječe. Hrvatsko je ime u ustavu priznato državotvornim imenom, a državna vlast ga progoni! Jugoslavensko ime nije ustav priznao, a državna vlast ga kod nas i silom podupire! Gdje je tu logika, gdje pravo, gdje razum? Gdje je ustav?“ Među onima koji su ponovno željeli stvoriti društvo pod hrvatskim imenom bili su i hrvatski sokoli, koji su još od početka 1919. godine djelovali u sklopu Jugoslavenskog sokolskog saveza (JSS). Njih na obnovu društva pod hrvatskim imenom ipak nisu potaknule ustavne odredbe, koje su priznale posebnost „plemenskih“ imena, pa i onoga hrvatskoga, nego unutarnji odnosi u JSS-u. Riječ je bila o neravnopravnosti hrvatskih sokola, pri čemu je tijekom 1921. godine na površinu osobito izbilo nezadovoljstvo članova zagrebačkog Sokolskog društva na Wilsonovom trgu. Ono je naposljetku iniciralo ponovnu uspostavu Hrvatskog sokolskog saveza, i to u sklopu JSS-a kao organizacije triju ravnopravnih plemenskih saveza: hrvatskog, slovenskoga i srpskoga. Usp. „Sokol na Wilsonovom trgu Jugoslovenskom sokolskom savezu“, *Sokolski vjesnik* IV/1922, br. 1., 1.-4. Usp. i kratku kronologiju procesa koji je vodio od ujedinjenja hrvatskog, slovenskog i srpskog sokolstva u siječnju 1919. do obnove Hrvatskoga sokolskog saveza 1922. kako ju je donio Nikola ŽUTIĆ, *Sokoli: Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Angrotrade, Beograd, 1991., 10.-13. Kao važne razloge svojega nezadovoljstva su Wilsonovci istaknuli i kako „braća Srbi“ nisu „smatrali za nužno da se obazru na mentalitet hrvatskog sokolstva, (...) Počelo se je odmah sa vaspitanjem, ekavštinom, ćirilicom u načinu uređivanja saveznog lista, da nije nitko zadovoljan. (...) Hrvati nisu zadovoljni jer nema u S. G. [S. G. – *Sokolski glasnik*, nap. M. J.] ništa o hrvatskoj ideologiji, makar da je taj list najviše među hrvatskim sokolstvom raširen. Jednako je s hrvatskim imenom, zastavom, himnom i ostalim nacionalnim hrvatskim obilježjem, koje hrvatsko sokolstvo ne može i ne će da preko noći napusti, tim više, što to ni Srbi ni Slovenci ne čine. Za sleta u Zagrebu za nužno da se obazru na rekuć vidjela ni jedna hrvatska zastava. Srbi su tako postali prepotentni u sokolstvu kao i u politici, pa vele da oni ne vode politiku, dok na sav glas viču: a šta će nam ti Hrvati, mi ćemo i bez njih! Dapače nam se i u sokolstvu groze silom, jednako kao i u politici.“ Navod prema „Sokolski sporovi u Zagrebu“, *Sokolski vjesnik* IV/1922, br. 1, 7.

²⁴ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 25.

Kraljevstvu, i gdje se nova nacionalna zastava, koja predstavlja sva tri naroda, rjeđe ističe od starog srpskog barjaka".²⁵

Sve ono što je Rojc zapazio i opisao u svoja dva rada nastavilo je u većoj ili manjoj mjeri opterećivati unutarnje odnose u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca sve do kraja njezina postojanja pod tim imenom, 1929. godine. Podatci i upozorenja koja je iznio u dobroj vjeri kao uvjereni Jugoslaven koji je želio „bolju budućnost naše Kraljevine“ bila su glas vapijućeg u pustinji koji nije promijenio stanje stvari, a vladajuće jugoslavenstvo bilo je tek krinka koja je prikivala stvarnu neravnopravnost hrvatskoga naroda u prvoj jugoslavenskoj državi.

IZVORI I LITERATURA

1. AVRAMOVSKI, Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izvještaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, Knjiga prva (1921-1930), Arhiv Jugoslavije i Globus, Beograd i Zagreb, 1986.
2. BANAC, Ivo, *National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Cornell University Press, 1984.
3. ČAPO, Hrvoje (prir.), *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018.
4. ČAPO, Hrvoje, *Kraljevina čuvara: Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918.-1941.)*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015.
5. JAREB, Jere, „LeRoy King's Reports from Croatia March to May 1919“, *Journal of Croatian Studies*, 1/1960., 75.-168.
6. KARAULA, Željko, „Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)“, *Cris*, XIII/2011, br. 1, 319.-337.
7. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije: Hrvatski pogled*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 1998.
8. ROJC, Milan, „Prilike u Hrvatskoj“, *Nova Evropa*, II/1921., br. 2, 46.-71.
9. ROJC, Milan, *Za bolju budućnost naše Kraljevine (Razvitak prilika u Hrvatskoj)*, Naklada „Slobodne Tribune“, Zagreb, 1922.
10. „Sokol na Wilsonovom trgu Jugoslovenskom sokolskom savezu“, *Sokolski vjesnik* IV/1922, br. 1, 1.-4.

²⁵ Navod prema izvješću koje je američki poslanik John Dyneley Prince iz Beograda poslao državnom tajniku u Washington 13. srpnja 1926., u H. ČAPO (prir.), *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, 339.

11. „Sokolski sporovi u Zagrebu“, *Sokolski vjesnik* IV/1922, br. 1, 4.-8.
12. TUĐMAN, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, Knjiga prva 1918.-1928., Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
13. ŽIVOJINOVIĆ, Dragoljub R., „*La Dalmazia o morte*“: *Italijanska okupacija jugoslovenskih zemalja (1918-1923)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.
14. ŽUTIĆ, Nikola, *Sokoli: Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Angrotrade, Beograd, 1991.

SAŽETAK

HRVATSKA U PRVIM GODINAMA NAKON „VELIKOG RATA“ U OČIMA MILANA ROJCA

U radu je skrenuta pozornost na dva rada intelektualca i političara naglašene jugoslavenske orijentacije - Milana Rojca, u kojima je on nedugo po stvaranju prve jugoslavenske države stanje u Hrvatskoj i položaj hrvatskoga naroda izvrgnuo žestokoj kritici. Riječ je o radu „Prilike u Hrvatskoj“ iz 1921. godine te knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine* iz 1922. godine, u kojima je Rojc progovorio o različitim aspektima neravnopravnosti u novoj državi, ali i o represiji i brojnim zločinima počinjenim nad Hrvatima. Na te radove ne treba gledati tek kao na radove dobro informiranog suvremenika o procesima i događajima koji su se odvijali pred njegovim očima, nego kao na vrijedne povijesne izvore o razdoblju koje je u njima obrađeno.

Sve ono što je Rojc zapazio i opisao u svoja dva rada nastavilo je u većoj ili manjoj mjeri opterećivati unutarnje odnose u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca sve do kraja njezina postojanja pod tim imenom, 1929. godine. Podatci i upozorenja koja je iznio u dobroj vjeri kao uvjereni Jugoslaven koji je želio „bolju budućnost naše Kraljevine“ bila su glas vapijućeg u pustinji koji nije promijenio stanje stvari, a vladajuće jugoslavenstvo bilo je tek krinka koja je prikrivala stvarnu neravnopravnost hrvatskoga naroda u prvoj jugoslavenskoj državi.

Ključne riječi: Milan Rojc; Kraljevstvo/Kraljevina SHS; Hrvatska; 1921.; 1922.; neravnopravnost; represija; zločini.

SUMMARY

CROATIA IN THE FIRST YEARS AFTER THE „GREAT WAR“ IN THE EYES OF MILAN ROJC

In this paper the attention was drawn to the two works of intellectual and politician of the prominent Yugoslav orientation Milan Rojc: essay „Circumstances in Croatia“ („Prilike u Hrvatskoj“) from 1921 and the booklet *For the better future of our Kingdom* (*Za bolju budućnost naše Kraljevine*) from 1922. Rojc's works were published shortly after the creation of the first Yugoslav state, and in both he exposed the position of Croatia and of the Croatian people to fierce criticism. He pointed at various aspects of inequality in the new state, as well as at the repression and numerous crimes committed against Croats. These works should not be seen just as the works of a well-informed contemporary about the processes and events that took place before his eyes, but as valuable historical sources about the period under consideration.

All that Rojc noted and described in his two works continued to burden internal relations in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes until the end of its existence under that name in 1929. The information and warnings that he put forward in good faith as a convinced Yugoslav who desired „the better future of our Kingdom“ were the voice of the trembling in the desert that did not change the state of affairs. The ruling Yugoslavism was only a mask that concealed the actual inequality of the Croatian people in the first Yugoslav state.

Key Words: Milan Rojc; Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes; Croatia; 1921; 1922; Inequality; Repression; Crimes.